

**Kader 'Kwaliteit
Kunstzinnige oriëntatie
primair onderwijs'**

Kader 'Kwaliteit Kunstzinnige oriëntatie primair onderwijs'

Ministerie van OCW

Folkert Haanstra, Barend van Heusden Karin Hoogeveen en Diederik Schönau
Sardes, Utrecht,
November 2014

Inhoudsopgave

Introductie	2
1. Inhoudelijke afbakening	5
2. Het begrip kwaliteit en de operationalisering	8
3. Uitwerking van de kwaliteitscriteria per onderdeel	10
4. Aanbevelingen	16
5. Bijlage	17

Introductie

Voorgeschiedenis

In 1973 constateerde de 'Werkgroep O3' op basis van een landelijk inventarisatieonderzoek dat er een gebrek was aan duidelijkheid en overeenstemming over doelstellingen van wat toen kunstzinnige vorming heette. Dit gold voor alle onderwijsniveaus. Vanaf eind jaren tachtig komt er over de hele linie meer helderheid door de formulering van eindtermen, in de jaren negentig gevolgd door de invoering van kerndoelen voor het primair onderwijs en voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs. In eerste instantie zijn deze kerndoelen vrij gedetailleerd. Zo worden in het primair onderwijs voor muziek vijf kerndoelen onderscheiden met formuleringen als: 'De leerlingen kunnen bij het luisteren naar muziek het volgende onderscheiden en benoemen: a. klankeigenschappen (duur, hoogte, kleur en sterkte); b. vormprincipes (herhaling, contrast en variatie); c. betekenis (stemming, sfeer) en functie; d. gebruikte instrumenten en/of stemsoorten.' Bij de laatste herziening van de kerndoelen, ingevoerd in 2006, is gekozen voor een veel globalere formulering.

Daarnaast zijn er peilingen geweest van het onderwijsniveau, waarbij een grote steekproef van leerlingen opdrachten maakt om een algemene indruk te krijgen van de leerprestaties. Al in de jaren 50 van de vorige eeuw is in Brabant een eerste peiling van het onderwijsniveau in het primair onderwijs uitgevoerd, waarbij ook muziek en beeldende vorming zijn gemeten. Het oordeel over deze vakken was kritisch. Zo was de kwaliteit van zang onvoldoende en beheerste driekwart van de kinderen het notenschrift niet (Souren e.a., 1957). Ook in de jaren 80 en 90 is in het kader van de Periodieke Peiling van het Onderwijsniveau door het Cito onderzoek gedaan naar het niveau van muziek en beeldende vorming in groep 8 van het primair onderwijs. De conclusie is steeds geweest dat de toenmalige kerndoelen voor muziek en beeldende vorming op de meeste scholen niet worden gehaald (o.a. Van Weerden & Veldhuijzen, 1995, 2000; Hermans e.a, 2001).

De periodieke peilingsonderzoeken voor Kunstzinnige oriëntatie zijn niet voortgezet, waardoor recente gegevens over het onderwijsniveau op dit punt ontbreken.¹

Terminologie

Er is nogal eens sprake van begripsverwarring. Het ministerie van OCW heeft in 2006 de term cultuureducatie geïntroduceerd. Deze is recentelijk door het ministerie vervangen door de term cultuuronderwijs. Scholen spreken nog steeds over cultuureducatie. Het leergebied waar cultuuronderwijs deel van uitmaakt is Kunstzinnige oriëntatie.²

Beleidscontext

Het huidige beleid (2013 – 2016) op het gebied van cultuuronderwijs is gestoeld op een in juni 2011 verschenen beleidsbrief, waarin het kabinet haar standpunten over cultuurbeleid, waaronder cultuuronderwijs, ontvouwt.³ Waar in de eerste periode van het beleid de nadruk lag op het ontwikkelen en borgen van beleid op schoolniveau en de samenwerking met de culturele omgeving, verschuift de focus nu naar de kwaliteit van de uitvoering. De Onderwijsraad en de Raad voor

¹ *Cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs. Monitor 2008-2009.* (2009). Utrecht: Sardes & Oberon

² Het LKCA hanteert de volgende omschrijvingen.

Cultuureducatie: verzamelterm voor al het binnen- en buitenschools leren over en aan de hand van kunst en erfgoed.

Cultuuronderwijs: het binnenschoolse leren over en aan de hand van kunst en erfgoed. Voorbeelden: tekenen, muziek, drama, dans of het gebruik van erfgoed bij aardrijkskunde of geschiedenis.

Buitenschoolse cultuur- of kunsteducatie: het buitenschoolse leren over en aan de hand van kunst en erfgoed. Voorbeelden: muziek- of dansles in de vrije tijd, bezoek aan een museum in gezinsverband en het volgen van workshops of andere trainingen.

Actieve cultuurparticipatie: brede term die buitenschoolse cultuureducatie, amateurkunst en kunstbeoefening in de vrije tijd, omvat, maar bijvoorbeeld ook community arts en vrijwilligerswerk in de erfgoedsector; het gaat om alle vormen van het actief beoefenen, ontwikkelen of betrokken zijn bij cultuur in de vrije tijd.

³ Beleidsbrief. *Meer dan kwaliteit: een nieuwe visie op cultuurbeleid*, 10 juni 2011.

cultuur sluiten hierbij aan in hun advies van 2012.⁴ Zij zien een brede taak weggelegd voor het primair onderwijs op het gebied van cultuuronderwijs: 'Op de basisschool wordt een fundament gelegd voor de culturele ontwikkeling van kinderen, het pad dat zij doorlopen van kennismaking met kunst en cultuur naar het ontwikkelen van de eigen talenten. De school maakt kunst en cultuur ook toegankelijk voor leerlingen die dit van huis uit niet meekrijgen. Daarnaast heeft de school een vormende taak, die essentieel is om kinderen te leren functioneren in een complexe, pluriforme en snel veranderende maatschappij. Ten slotte kan cultuureducatie een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van leergebiedoverstijgende vaardigheden, zoals analyseren, evalueren en creëren.'

In de Kamerbrief van juni 2013 zien we een soortgelijke brede opvatting: 'Cultuur gaat voor mij over het delen van (creatieve) uitdrukkingsvormen, kennis, ervaringen en meningen. Het is een dynamisch systeem waarin we waarden, symbolen en identiteiten creëren en met elkaar confronteren. (...) Cultuuronderwijs geeft kinderen en jongeren kennis mee over kunst, media en erfgoed. De kunstvakken in het bijzonder hebben een functie in het stimuleren van creativiteit en het ontwikkelen van creatieve vaardigheden.'⁵ In de brief wordt voorts een duidelijke koppeling gelegd tussen cultuuronderwijs en de vaardigheden voor de 21^e eeuw.

Op basis van de bovengenoemde beleidsbrief van 2011 is het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* gestart. Dit kent vier aandachtsgebieden:

1. Het bieden van een inhoudelijke basis
2. Het stimuleren van deskundigheid van leerkracht en educatief medewerkers
3. Het aanreiken van instrumenten voor de beoordeling van leerlingen
4. Het stimuleren van duurzame samenwerking tussen scholen en de culturele omgeving

De raden geven in hun advies van 2012 aan dat er zorgen zijn over het gestructureerde aanbod in de basisschool en de professionaliteit van de leerkrachten op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie en meer in het algemeen over de kwaliteit van cultuureducatie. Zij adviseren om een referentiekader cultuureducatie te laten ontwikkelen en daarnaast cultuureducatie onderdeel uit te maken van de evaluatieve cyclus. Dat vraagt uitbreiding van het volg- en beoordelings-instrumentarium, zodat leraren de ontwikkeling van leerlingen bij cultuureducatie beter inzichtelijk kunnen maken, volgen en beoordelen. De raden verwachten dat het Rijk stuurt op samenhang in regelgeving en op toezicht door de Inspectie van het Onderwijs.

De toenmalige staatssecretaris Zijlstra schrijft in een reactie hierop dat het streven is om op basis van de te ontwikkelen leerlijn cultuureducatie op termijn de kwaliteit van cultuureducatie op stelselniveau te kunnen bepalen. Daartoe zal de Inspectie gevraagd worden in 2015 een rapportage cultuureducatie te maken.⁶ In de Voortgangsrapportage cultuuronderwijs kondigt de minister aan dat de Inspectie in 2016 zal rapporteren over cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs.⁷ De basis voor de rapportage vormt de in het najaar 2015 uit te voeren periodieke peiling onderwijs niveau (PPON) van het leergebied Kunstzinnige oriëntatie die zicht moet bieden op hoe het gesteld is met kennis en vaardigheden van leerlingen.

De vraag

In het kader van het beleidsprogramma *Cultuureducatie met Kwaliteit* is het ministerie van OCW al enige tijd met de Inspectie van het Onderwijs in gesprek. Bij de start van dat traject heeft de Inspectie aangedrongen op helderheid over de vraag:

In hoeverre is het mogelijk een omschrijving en uitwerking van het begrip 'onderwijskwaliteit' te formuleren, waar het gaat om de invulling die basisscholen geven aan cultuureducatie?

⁴ Onderwijsraad & Raad voor cultuur (2012). *Cultuureducatie: leren, creëren, inspireren!* Den Haag: Onderwijsraad.

⁵ Kamerbrief. *Cultuur beweegt. De betekenis van cultuur in een veranderende samenleving*, 10 juni 2013.

⁶ Kamerbrief met reactie op advies cultuureducatie in primair onderwijs, 24 oktober 2012.

⁷ *Voortgangsrapportage cultuuronderwijs*, 20 juni 2014.

Het gaat om een kader waarin op hoofdlijnen is aangegeven wat de voornaamste criteria zijn voor het bepalen van de kwaliteit van Kunstzinnige oriëntatie.

De inspectie heeft in de opdrachtformulering de volgende thema's aangegeven:

- a) Het onderwijsaanbod: de inhoud van wat een school de leerlingen wil leren.
- b) Het onderwijsproces: de wijze waarop de school de leerinhouden aan de leerlingen wil overdragen. Het gaat om keuzes die de school heeft gemaakt die betrekking hebben op de inrichting van het leerproces van leerlingen (zoals didactische werkwijze, leermiddelen, enz.) en om onderwijskundige randvoorwaarden (zoals het formuleren van een visie, het concretiseren van algemene en specifieke leerdoelen, enz.).
- c) De door leerlingen te bereiken leerdoelen (resultaten), uitgesplitst naar de bij leerlingen vast te stellen kennis, vaardigheden, houdingen en/of andere domeinen, inclusief de rationale en/of verantwoording van de bepaling van wat onder relevante resultaten moet worden verstaan.

Werkwijze

In een overleg tussen OCW, de Inspectie en deskundigen is afgesproken dat er tussen september en november 2014 een kwaliteitskader voor Kunstzinnige oriëntatie op hoofdlijnen ontwikkeld zal worden, in opdracht van OCW.

In deze periode zijn conceptteksten geschreven waar een expertgroep, bestaande uit Folkert Haanstra, Diederik Schönau, Barend van Heusden, Karin Hoogeveen en Frank Studulski input voor leverde. De expertgroep is driemaal bij elkaar geweest om de conceptteksten te bespreken, waarvan eenmaal in aanwezigheid van Anne Bert Dijkstra van de Inspectie van het onderwijs en eenmaal met Wim Burggraaff van OCW. Sardes had het penvoerderschap voor dit traject.

1. Inhoudelijke afbakening

Het kader Kwaliteit Kunstzinnige oriëntatie primair onderwijs richt zich op de ontwikkeling en uitvoering van het leergebied Kunstzinnige oriëntatie in het basisonderwijs. Het object van toezicht is dus beleid en praktijk van de school op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie. Wij kiezen ervoor om de officiële benaming van het leergebied te hanteren, zoals ook in de omschrijving van de kerndoelen gebeurt. De kerndoelen vormen immers het wettelijke kader voor het primair onderwijs. Zij vormen daarmee tevens het uitgangspunt voor het formuleren van een kwaliteitskader. Onder Kunstzinnige oriëntatie vallen de kunstdisciplines en cultureel erfgoed.

Kerndoelen Kunstzinnige oriëntatie

Voor het gebied Kunstzinnige Oriëntatie zijn de volgende drie kerndoelen geformuleerd:

- Kerndoel 54: De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
- Kerndoel 55: De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
- Kerndoel 56: De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed

Deze kerndoelen vormen een eerste afbakening. Onder kunstzinnige oriëntatie vallen de kunstdisciplines (audiovisuele kunst, beeldende kunst en vormgeving, dans, drama en muziek) en cultureel erfgoed. Het gaat dus om kennis, vaardigheden en houdingen van leerlingen op een breed terrein.

Tussendoelen en leerlijnen

De SLO heeft in 2008 tussendoelen en leerlijnen (TULE) voor zeven leergebieden vastgesteld, waaronder Kunstzinnige oriëntatie. Hierin zijn de kerndoelen van alle leergebieden uitgewerkt. Het is een handreiking aan leraren, maar ook aan studenten, leermiddelenontwikkelaars, opleiders en begeleiders, inspecteurs en anderen die bij het basisonderwijs betrokken zijn. Het biedt scholen een beeld van wat er onder de globale kerndoelen verstaan kan worden en geeft zicht op de manier waarop bij ieder kerndoel de inhouden (kennis en vaardigheden) en activiteiten (van kinderen en leraren) kunnen worden verdeeld over de groepen 1 tot en met 8. De SLO heeft de kerndoelen uitgewerkt voor beeldende vorming, muziek, taal en spel, beweging en voor cultureel erfgoed. Voor de groepen 3/4, 5/6 en 7/8 is per onderdeel weergegeven wat de kinderen doen en wat de leraar doet.

Leerplankader Kunstzinnige oriëntatie

In 2013 heeft de SLO een leerplankader ontwikkeld. Het leerplankader kunstzinnige oriëntatie is niet verplichtend, maar wel richtinggevend voor de invulling en borging van het curriculum voor kunstzinnige oriëntatie op scholen. Competenties met betrekking tot het creatieve proces zijn uitgewerkt in leerlijnen voor beeldend, dans, drama en muziek (de kunstzinnige vakdisciplines). Cultureel erfgoed is binnen deze leerlijnen geïntegreerd. De leerlijnen laten de opbouw van deze competenties zien. Scholen bepalen zelf of ze het onderwijsaanbod in aparte vakken of meer in samenhang aanbieden. De competenties kunnen een concrete invulling geven aan het leerproces op de basisschool.

Er zijn twee belangrijke actualiseringen ten opzichte van TULE. In de eerste plaats heeft het creatieve proces een belangrijke plaats gekregen binnen Kunstzinnige oriëntatie. Daarnaast is reflectie nu onderdeel van alle vormen van kunstbeoefening (actief en receptief). Reflectie wordt omschreven als een metacognitieve vaardigheid die in leerplannen vaak wordt opgevat als het denken over het maakproces en over het kijk- en beoordelingsproces, hetzij tijdens het proces zelf, hetzij achteraf.

In de toelichting op het kader lezen we: 'Bij kunstzinnige oriëntatie maken leerlingen kennis met kunstzinnige en culturele aspecten waarmee mensen vorm en betekenis hebben gegeven aan hun bestaan. Leerlingen leren ook zélf vorm en betekenis te geven aan hun bestaan. Ze leren de inhouden, vaardigheden en attitudes van de kunstzinnige vakdisciplines (bewust) te gebruiken in hun proces van vormgeving en betekenisgeving.'⁸

Een inhoudelijke uitwerking van kerndoel 56 wordt nog gemaakt. De SLO maakt hiervoor een aanvulling op het leerplankader.

De SLO heeft acht uitgangspunten geformuleerd bij het leerplankader:

1. Alle kunstzinnige vakdisciplines binnen het leergebied Kunstzinnige oriëntatie kennen aspecten van de volgende vaardigheden: produceren en/of reproduceren, receptie en reflectie.
2. De kunstzinnige vakdisciplines kennen alle aspecten van het (cyclische) creatieve proces. De vaardigheid reflecteren heeft een relatie met elke fase in dit proces.
3. De belevingswereld van de leerling staat centraal bij de ontwikkeling van kennis en vaardigheden.
4. De inhouden van de kunstzinnige vakdisciplines van het leergebied Kunstzinnige oriëntatie worden, waar mogelijk, in samenhang met elkaar en met andere leergebieden aangeboden.
5. Er is sprake van betekenisvol leren en divergente opdrachten.
6. Het leren vindt zowel binnen- als buitenschools plaats.
7. Het leren vindt plaats in onderlinge communicatie en in samenwerking tussen leerlingen.
8. Er is sprake van een procesgerichte didactiek.

21ste eeuwse vaardigheden

De SLO heeft advies uitgebracht over de 21ste eeuwse vaardigheden. Het betreffen '*generieke vaardigheden en daaraan te koppelen kennis, inzicht en houdingen die nodig zijn om te kunnen functioneren in en bij te dragen aan de kennissamenleving*' (Thijs, Fisser & Van der Hoeven, 2014)⁹.

Hierin komen de volgende vaardigheden aan de orde:

- Creativiteit: het bedenken van nieuwe ideeën en deze kunnen uitwerken en analyseren.
- Kritisch denken: het kunnen formuleren van een eigen, onderbouwde visie of mening.
- Probleemoplosvaardigheden: het (h)erkennen van een probleem en tot een plan kunnen komen om het probleem op te lossen.
- Communiceren: het effectief en efficiënt overbrengen en ontvangen van een boodschap.
- Samenwerken: het gezamenlijk realiseren van een doel en anderen daarbij kunnen aanvullen en ondersteunen.
- Digitale geletterdheid: het effectief, efficiënt en verantwoord gebruiken van ICT, waarbij digitale geletterdheid een combinatie is van basiskennis ICT, mediawijsheid en informatievaardigheden.
- Sociale en culturele vaardigheden: het effectief kunnen leren, werken en leven met mensen met verschillende etnische, culturele en sociale achtergronden.
- Zelfregulering: het kunnen realiseren van doelgericht en passend gedrag.

De SLO wil de vaardigheden koppelen aan bestaande vak- en vormingsgebieden en niet apart positioneren in het curriculum. Het ligt voor de hand om een dergelijke koppeling in ieder geval tot stand te brengen met het leergebied Kunstzinnige oriëntatie. Er is door de SLO gekozen voor een sociaal-constructivistische visie op onderwijs, waarbij actief, authentiek en betekenisvol leren in samenwerking met anderen centraal staat. Daarmee is ook een keuze gemaakt voor het aanbrengen van samenhang tussen de kunstvakken en cultureel erfgoed en waar mogelijk ook met andere leergebieden (wereldoriëntatie, taal en rekenen).

⁸ <http://kunstzinnigeorientatie.slo.nl/>

⁹ Thijs, A., Fisser, P., Hoeven, M. van der (2014). *Digitale geletterdheid en 21e eeuwse vaardigheden in het funderend onderwijs: een conceptueel kader*, Enschede: SLO.

De kerndoelen en de acht uitgangspunten bij het leerplankader vormen de inhoudelijke afbakening voor het kwaliteitskader. Van de 21ste vaardigheden zijn vooral creativiteit en samenwerken van belang, omdat dit veelal in verband wordt gebracht met Kunstzinnige oriëntatie. Maar ook het algemene uitgangspunt, dat wil zeggen de invulling van een visie op leren, nemen we over. Wij zijn van mening dat actief, authentiek en betekenisvol leren met name bij onderwijs in de kunstvakken en cultureel erfgoed belangrijk is.

2. Het begrip kwaliteit en de operationalisering

Criteria en indicatoren

Het bepalen van kwaliteit impliceert altijd het uitspreken van een waardeoordeel. We zijn dat niet uit de weg gegaan en geven in dit kwaliteitskader beredeneerde keuzes van relevant geachte criteria die gebruikt kunnen worden om tot een waarderende uitspraak te komen over het leergebied Kunstzinnige oriëntatie. Een criterium is datgene waarop de beoordeling is gebaseerd, (bijvoorbeeld technische of ambachtelijke vaardigheden in een bepaalde kunstdiscipline). Daarnaast zijn indicatoren nodig, dat wil zeggen signalen over de mate waarin voldaan wordt aan een norm (bijvoorbeeld stembeheersing bij het zingen in groep 6). In dit geval vindt de school of vakvereniging dat de stembeheersing in groep 6 van een bepaald niveau zou moeten zijn, de norm. In het kwaliteitskader geven we wel de criteria, maar lang niet altijd de indicatoren. Daarvoor verwijzen we naar andere bronnen, zoals het leerplankader van de SLO, het Kwaliteitskader Kunstzinnige Oriëntatie LKCA en de PABO kennisbasis. Dat betekent ook dat we geen kwantitatieve normen vaststellen. Het beoordelingscriterium luidt: heeft de school een bewuste keuze gemaakt voor het aanbod en de wijze waarop het onderwijsleerproces wordt vormgegeven? Een keuze die samenhangt met en logisch voortvloeit uit datgene wat de school wil bereiken met de leerlingen?

Structuur van het kwaliteitskader

Bij de bespreking van de relevante criteria hebben we de driedeling: *onderwijsaanbod*, *onderwijsproces* en *resultaten* gehanteerd. Voor deze drie onderwerpen kunnen kwaliteitscriteria vastgesteld en uitgewerkt worden. In de volgende paragrafen leggen we uit wat we onder elk van de onderwerpen verstaan.

Het onderwijsaanbod

Het onderwijsaanbod betreft de competenties die een school de leerlingen wil bijbrengen. Uiteraard vormen de kerndoelen het uitgangspunt, maar deze zijn algemeen geformuleerd. De kerndoelen bieden de scholen veel vrijheid bij het vertalen naar door leerlingen te bereiken leerdoelen, uitgesplitst naar vast te stellen kennis, vaardigheden en houdingen, inclusief de rationale en/of verantwoording van de bepaling van wat onder relevante resultaten moet worden verstaan. Uiteraard zal elke school keuzes maken die aansluiten bij de visie van de school op leren en op onderwijs. Dat neemt echter niet weg dat er voor het leergebied Kunstzinnige oriëntatie een aantal algemene kwaliteitscriteria zijn, onafhankelijk van de keuzes die een school maakt. Het gaat dan om datgene wat een school bij de leerlingen teweeg wil brengen met Kunstzinnige oriëntatie.

Het onderwijsproces

Bij het onderwijsproces gaat het in de eerste plaats om de wijze waarop de school de leerinhouden aan de leerlingen overdraagt, dus het onderwijsleerproces dat noodzakelijk is om de competenties op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie bij leerlingen te bereiken. Daarnaast gaat het om de wijze waarop de school omgaat met randvoorwaarden voor Kunstzinnige oriëntatie, zoals professionaliteit van leerkrachten, de inzet van budget, taakuren, huisvesting. Ook hier vormen visie en doelen van de school uiteraard het uitgangspunt en gaat het om afwegingen, keuzes en ontwikkelingen die ten grondslag liggen aan de wijze waarop de school het onderwijsleerproces vorm geeft. Het gaat dan bijvoorbeeld om de manier waarop de school de verschillende kunstdisciplines en cultureel erfgoed een plaats geeft in het curriculum, de keuzes voor samenwerking met de culturele omgeving bij de totstandkoming van het aanbod, de keuze voor een doorgaande leerlijn, voor het gebruik van methoden etc. Maar ook om de inzet van middelen, het omgaan met huisvesting etc.

Resultaten

Bij resultaten gaat het om de bij de leerlingen aanwezige competenties op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie, blijkt uit het werk van de leerlingen. Het werk van de leerlingen bestaat uit producten en processen. Met producten doelen we op beeldende producten, uitvoeringen op het gebied van muziek, dans en theater, presentaties op het gebied van kunstbeschouwing, schriftelijke verslagen e.d.. Met processen doelen we op het werk dat is verricht om tot de producten te komen (de werkprocessen) en de reflectie daarop.

3. Uitwerking van de kwaliteitscriteria per onderdeel

In dit hoofdstuk geven we aan op basis van welke criteria de kwaliteit van Kunstzinnige oriëntatie beoordeeld kan worden. Welke inhoudelijke en onderwijskundige thema's spelen een rol bij het maken van keuzes voor het leergebied Kunstzinnige oriëntatie? Bij sommige criteria geven we indicatoren voor de bepaling van kwaliteit, maar meestal niet omdat deze ontleend kunnen worden aan reeds aanwezige uitwerkingen per kunstdiscipline en voor cultureel erfgoed (zie bijlage). We beschrijven de criteria aan de hand van de driedeling: aanbod, proces en resultaten. Aan het eind van het hoofdstuk gaan we in op algemene randvoorwaarden.

Aanbod

Wat minimaal aan de orde moet komen, kan op dit moment niet anders dan in globale termen beschreven worden en kan ontleend worden aan het leerplankader van de SLO. Het gaat in het basisonderwijs altijd om een kennismaking met de verschillende kunstdisciplines, waarbij actieve kunstbeoefening (zelf beoefenen), receptieve kunstbeoefening (kijken, luisteren, beschouwen) en reflectie daarop, dus het denken over het maakproces en het denken over het kijk- en beoordelingsproces, elkaar afwisselen. Cultureel erfgoed komt aan de orde als voor een meer historische invalshoek wordt gekozen en is van belang bij betekenisgeving aan het bestaan en bij beschouwen vanuit verschillende perspectieven.

We hebben acht kwaliteitscriteria vastgesteld die betrekking hebben op het aanbod, de competenties waarover een leerling dient te beschikken. Deze zijn deels inhoudelijk en deels voorwaardelijk van aard. Bij de totstandkoming van deze acht uitgangspunten heeft het leerplankader van de SLO een belangrijke rol gespeeld en is gebruik gemaakt van inzichten uit Cultuur in de Spiegel¹⁰, van Harland¹¹ en uit de authentieke kunsteducatie¹².

De inhoud van een visie van de school is als zodanig geen criterium waaraan de kwaliteit van Kunstzinnige oriëntatie getoetst wordt. Wat wel beoordeeld zou moeten worden, is het aanbod voor Kunstzinnige oriëntatie dat vanuit die visie wordt ontwikkeld en gegeven: in hoeverre is het gericht op het ontwikkelen, bij kinderen, van het vermogen om, receptief en productief, door middel van verbeelding, betekenis te geven aan het bestaan, met behulp van verschillende materialen, en aansluitend bij hun cultuur en ontwikkeling?

De school maakt beredeneerde keuzes met betrekking tot de competenties die zij bij leerlingen willen bereiken op het gebied van kunstdisciplines en cultureel erfgoed. De kwaliteit van het curriculum Kunstzinnige oriëntatie van een school kan worden bepaald op basis van de volgende kwaliteitscriteria en bijbehorende waarden, die in samenhang moeten worden gezien.

Een school moet voldoen aan alle kwaliteitscriteria die we hieronder weergeven.

1. Er is een balans tussen productieve en receptieve vormen van kunstbeoefening (audiovisuele kunst, beeldende kunst en vormgeving, dans, drama en muziek).
2. Leerlingen verwerven kennis van en ambachtelijke vaardigheden in de onder 1. genoemde kunstdisciplines.
3. Leerlingen maken, ervaren en beschouwen verschillende kunstvormen om te leren hoe de werkelijkheid door en met kunst betekenis krijgt.
4. Leerlingen verwerven kennis van cultureel erfgoed, leren welke betekenis dit heeft gegeven en kan geven aan het bestaan en leren denken vanuit verschillende perspectieven.
5. Leerlingen ontwikkelen creatieve en onderzoekende vaardigheden.

¹⁰ <http://rjh.ub.rug.nl/cis/article/view/1>.

¹¹ Harland, J. & Hetland, L. (2008). Gewenste en bereikte leereffecten van kunsteducatie. *Cultuur & Educatie*. Cultuurnetwerk Nederland.

¹² Haanstra, F. (2011). Kunsteducatie: een stand van zaken. In: *Cultuur+Educatie. Authentieke Kunsteducatie*. Jrg. 31. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland. 8-38.

6. Leerlingen ontwikkelen in een creatief proces hun verbeelding, zij leren hoe ze een idee kunnen omzetten in een creatief product en zij leren hoe door middel van een presentatie de verbeelding van anderen aangesproken kan worden¹³.
7. De leerstof en -activiteiten voor het leergebied Kunstzinnige oriëntatie sluiten aan bij de cultuur van de leerlingen.
8. De leerstof en -activiteiten sluiten aan bij de ontwikkeling, de interesses en de talenten van de leerlingen.

Een school kan ervoor kiezen om een bepaalde kunstdiscipline c.q. cultureel erfgoed meer aandacht te geven of om de leerlingen juist met zoveel mogelijk verschillende kunstdisciplines in aanraking te brengen. De keuzes die een school maakt, hangen idealiter samen met de visie en doelen van de school en met kenmerken van de leerlingpopulatie. Ook een evenwichtige of beredeneerde verdeling van de kunstvakken en de wijze waarop cultureel erfgoed aan bod komt, over de leerjaren zijn relevant kwaliteitsaspecten. De keuzes die een school maakt, hangen idealiter samen met de visie en doelen van de school en met kenmerken van de leerlingpopulatie.

Proces

Wat doet de school om de onder aanbod vastgestelde competenties op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie bij leerlingen te behalen? Bij het onderdeel proces gaat het om het onderwijsleerproces dat noodzakelijk is om de doelen op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie te bereiken. Daarnaast gaat het om de wijze waarop de school omgaat met randvoorwaarden voor Kunstzinnige oriëntatie, zoals professionaliteit van leerkrachten, de inzet van budget, taakuren, huisvesting. De kwaliteitsnormen ontleen we aan de zogenaamde verankeringsmaat voor cultuuronderwijs die voor de monitor cultuuronderwijs is ontwikkeld. Deze vullen we aan met informatie uit onderzoeksliteratuur over 'wat werkt'.

1. Professionaliteit van de leerkrachten

Een belangrijk criterium voor het beoordelen van de kwaliteit van het proces zijn het personeel en de competenties waarover de personeelsleden beschikken. Voor de beoordeling van de professionaliteit van de leerkrachten kunnen de volgende kwaliteitsnormen worden gehanteerd, waarbij opgemerkt moet worden dat de deskundigheid op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie binnen de school stijgt, naarmate aan meer van de volgende voorwaarden is voldaan:

- Voor cultuurcoördinatie zijn uren vastgesteld in de normjaartaken. Het aantal uren hangt logisch samen met het aantal leerlingen en de taken die uitgevoerd moeten worden. Uit de monitorresultaten weten we dat de invulling van de uren nogal divers is. Soms heeft een directie taken, soms niet, dus dat moet in samenhang gezien worden. In de verankeringsmaat hanteerden we de norm dat er in ieder geval een cultuurcoördinator aanwezig is. Omdat blijkt dat er scholen zijn die wel een cultuurcoördinator hebben, maar geen uren hebben toebedeeld voor de taken en omgekeerd dat er scholen zijn die geen aparte functionaris hebben, maar wel uren hebben uitgetrokken voor cultuurcoördinatie (soms verdeeld over groepsleerkrachten), is deze norm niet zinvol.
- Expliciete en structurele aandacht voor bij- en nascholing voor het hele team op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie, bijvoorbeeld door minimaal een studiedag per jaar hieraan te wijden, door elk jaar een groepsleerkracht scholing te laten volgen, of door een vakleerkracht of een groepsleerkracht met een kunstvakopleiding haar expertise over te laten dragen (bijwonen van lessen, intercollegiale feedback etc.).
- Er is een aantal leerkrachten met specifieke deskundigheid op het gebied van (een onderdeel van) Kunstzinnige oriëntatie, blijkend uit bijvoorbeeld de cursus voor interne cultuurcoördinator, een post-HBO opleiding cultuurbegeleider en/of een professionele (docent)kunstvakopleiding.
- De inzet van kunstenaars in de klas.

¹³ Ontleend aan Lodewijk Ouwens, lezing Cultuurnetwerk Nederland.

- Gebruik van vormen van co-teaching, dus gezamenlijke ontwikkeling, uitvoering en evaluatie van het onderwijs op het gebied van kunstzinnige oriëntatie door een groepsleerkracht en een professionele kunstenaar. Uit diverse onderzoeken en 'good practices' blijkt deze vorm van samenwerking te leiden tot kwalitatief hoogwaardig kunstonderwijs, omdat expertise op twee gebieden elkaar aanvullen en versterken.

Het gaat om een doordacht personeels- en professionaliseringsbeleid dat samenhangt met visie en doelen van de school.

2. *Leerstof en thema's*

De school maakt beredeneerde afwegingen met betrekking tot het aanbod op basis van de specifieke kenmerken en de ontwikkelingsbehoeften van de leerlingpopulatie. De school zal zich rekenschap moeten geven van de sociaal-economische en culturele achtergrond van de leerlingen. Het maakt voor het aanbod en voor doorgaande leerlijnen bijvoorbeeld nogal uit met welke cultuurvormen de leerlingen vertrouwd zijn en hoe de culturele omgeving van de leerlingen eruit ziet. De doelstellingen en keuzes zijn vervolgens te herkennen in het programma.

A. De leerstof is:

- toepasbaar bij meer vakken, historisch en actueel;
- bevat alle kunstdisciplines en cultureel erfgoed;
- sluit aan bij de visie en doelen van de school;
- sluit aan bij cultuur van de leerling;
- sluit aan bij de ontwikkeling van de leerling.

B. De thema's zijn:

- afgestemd op de geschiedenis van het kind
- sluiten aan bij de lokale en / of nationale geschiedenis en canons

Recente onderzoeksgegevens over het aanbod, zoals bijvoorbeeld de uitkomsten van de laatste monitor cultuuronderwijs PO¹⁴, kunnen richtinggevend zijn voor de vaststelling van een basisniveau in termen van aantallen uren, projecten en culturele activiteiten. Het is echter niet mogelijk om een kwantitatieve norm vast te stellen. Het beoordelingscriterium in dit opzicht luidt: heeft de school een bewuste keuze gemaakt voor het aanbod? Is dit een keuze die samenhangt met en logisch voortvloeit uit datgene wat de school wil bereiken met de leerlingen?

3. *Samenhang in het programma en doorgaande lijn*

In een goed curriculum is samenhang aanwezig. Er is zowel een binnen- als een buitenschools programma voor Kunstzinnige oriëntatie en er is een verbinding tussen deze programma's (dit kwaliteitscriterium ontleen we aan de verankeringsmaat die voor de monitor cultuuronderwijs is ontwikkeld). Er zijn doordachte keuzes gemaakt voor het aanbrengen van samenhang in het programma en het al dan niet integreren van vakken:

- Binnen de verschillende kunstdisciplines (al dan geen integratie van (sommige) kunstvakken).
- Tussen de reguliere onderdelen voor Kunstzinnige oriëntatie op het rooster en de culturele en erfgoedactiviteiten binnen en buiten school (thema's/projecten/excursies).
- Tussen de onderdelen voor Kunstzinnige oriëntatie en de andere vakken (bijvoorbeeld cultureel erfgoed en wereldoriëntatie, taal en drama).

Daarmee komen we op een belangrijk onderwerp: de mate waarin scholen een doorgaande leer- en ontwikkelingslijn hanteren, dus een beredeneerde opbouw van de tussendoelen en inhouden

¹⁴ Hoogeveen, K. (e.a.). Monitor cultuuronderwijs in het primair onderwijs & programma Cultuureducatie met kwaliteit (2013-2014). Utrecht: Sardes/Oberon.

naar een einddoel, over de groepen heen. Een doorgaande leerlijn zou aan de volgende criteria moeten voldoen:

- Het programma is cumulatief: het bouwt wat betreft kennis en vaardigheden steeds voort op wat eerder is gedaan.
- Er is een opbouw in niveaus van relevante competenties.
- Het programma sluit aan bij de ontwikkeling van leerlingen.
- Het reguliere programma en de activiteiten binnen en buiten de school zijn op elkaar afgestemd.

4. *Gebruik van methoden*

De school gebruikt een methode of aanpak die aansluit bij de visie en doelen van de school, bij de cultuur van de leerling en bij de ontwikkeling van de leerling. Uit de monitor blijkt dat veel scholen bij een of meer van de kunstvakken of bij cultureel erfgoed methoden gebruiken, al volgen zij zelden alle lessen die in de methode staan voorgeschreven. Vaker fungeert een methode als bronnenboek om ideeën op te doen voor de invulling van de lessen. De commissie die onlangs een handreiking voor muziekonderwijs uitbracht, wil niet alleen dat scholen verplicht een methode gebruiken, maar gaat nog een stap verder en wil graag een databank met 'goedgekeurde' methodes (muziekmethodes die een kwaliteitstoets hebben doorstaan en voldoen aan het leermiddelenplan van de SLO). Zo ver willen wij niet gaan, dat is een keuze die de school maakt.

5. *Werkvormen en groeperingswijze*

De school zet werkvormen in die leerlingen aanzetten tot onderzoekend en zelfstandig leren. Het gaat bij Kunstzinnige oriëntatie immers om het in samenhang opdoen van kennis en vaardigheden en om het op gang brengen en houden van een artistiek proces. Daarom is het ook van belang leerlingen veel te laten waarnemen en ervaren, ze veel 'culturele input' te bieden in een rijke leeromgeving. De inzet van vormen van samenwerkend leren kan bevorderend werken, leerlingen kunnen elkaar feedback geven over het artistieke proces en producten. De school kiest werkvormen en groeperingswijzen die leerlingen uitnodigen om samen te werken, die ruimte bieden aan actieve en receptieve vormen van kunstbeoefening en tevens aan gepersonaliseerd leren. Bij een leergebied als Kunstzinnige oriëntatie kunnen zich grote verschillen voordoen tussen leerlingen onderling, in affiniteit, in belangstelling, en kennis en ervaring vanuit de thuisomgeving. De school speelt hier op in door individualisering en differentiatie. Het is voorts van belang dat leerlingen zich veilig voelen, immers juist het zelf maken van kunst vereist persoonlijke inzet, leerlingen geven zich in figuurlijke zin bloot en dat vereist een veilige en vertrouwde sfeer.

6. *Didactiek*

De school gebruikt naast gesloten opdrachten voor Kunstzinnige Oriëntatie juist ook open/divergente en uitdagende opdrachten; de leerkracht geeft effectieve feedback die gericht is op het bevorderen van de reflectie door de leerling en op het zetten van volgende stappen in het artistieke proces (receptief en productief). Juist bij het leergebied Kunstzinnige oriëntatie zijn differentiatie en individualisering van belang. Er moet uitgegaan worden van de achtergrond, de ontwikkeling en de interesses van de leerling en die kunnen onderling in grote mate verschillen binnen een school, bijvoorbeeld door verschillen in vrije tijdsbesteding tussen de leerlingen.

7. *Beoordeling*

Een school moet op een systematische, transparante en valide manier, op individueel en groepsniveau formatief en summatief beoordelen. Dergelijke beoordelingen behoren integraal onderdeel uit te maken van het onderwijs. Daarom is in de eerste plaats van belang of een school leerlingresultaten op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie bijhoudt en op welke wijze dat gebeurt. Hebben scholen normen vastgesteld voor het gewenste kennis- en vaardigheidsniveau bij leerlingen? Welke beoordelingsinstrumenten en -methoden hanteert de school? Gaat het om een beoordeling van eindproducten? Zijn er procesbeoordelingen, wordt gekeken naar de ontwikkeling die leerlingen doormaken en op welke wijze wordt vastgesteld of er vooruitgang is geboekt? Wordt

gebruik gemaakt van vormen van zelfbeoordeling en peer assessment? Er is een lange traditie in het vaststellen en beoordelen van leerprestaties in de kunstvakken die veel verder gaat dan kennistoetsen. Deels gaat het dan om het beoordelen van ambachtelijke en technische vaardigheden op het gebied van beeldende vorming, muziek, drama en dans. Daarnaast zijn er valide en betrouwbare instrumenten om een productief, dan wel receptief artistiek proces (verbeelding, creativiteit, betekenistoekenning) in beeld te brengen en te beoordelen. Als kwaliteitscriterium geldt dat de school gebruik maakt van product- en procesbeoordeling en daarbij heldere normen hanteert. We maken onderscheid in het soort normen dat scholen gebruiken om opbrengsten te waarderen of te beoordelen en hanteren een hiërarchische opbouw:

- Ipsatief: referentie is de beoordeelde zelf, met andere woorden, de school vergelijkt de resultaten van de leerling met de resultaten van dezelfde leerling van bijvoorbeeld een jaar ervoor en doet uitspraken over de ontwikkeling van de leerling.
- Norm-referenced: een school baseert de beoordeling op de kerndoelen en formuleert een aantal door de leerlingen te bereiken competenties. Deze worden summatief getoetst. Het niveau van beheersing (de norm) wordt bepaald door de prestaties binnen de groep en kunnen dus verschillen tussen scholen en ook per jaar. Het door de SLO geformuleerde kaderleerplan geeft richting aan wat er in de Kunstzinnige oriëntatie (idealiter) aan bod zou moeten komen en dus getoetst zou kunnen worden, zowel vakinhoudelijk als wat betreft het ontwikkelen van vaardigheden van de leerling. Voor de beeldende vakken kan bovendien aansluiting worden gezocht bij het door VONKC ontwikkelde leerplan Beeldende kunst en vormgeving. Ook kan voor een beoogd eindniveau aansluiting worden gezocht bij de kerndoelen, zoals deze voor de diverse kunstvakken voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn geformuleerd. Dat onderwijs wordt geacht voort te bouwen op kennis en vaardigheden die in het basisonderwijs zijn geleerd en ontwikkeld.
- Criterion referenced: het minimaal te bereiken niveau, dat voor alle leerlingen geldt, ongeacht de prestaties in de groep. Op dit moment zijn deze er niet en kan dit niet als kwaliteitscriterium gelden.

8. Benutting van de culturele omgeving

De wijze waarop de culturele omgeving betrokken wordt bij de ontwikkeling, uitvoering en evaluatie van het aanbod is een belangrijk kwaliteitscriterium. Van scholen wordt verwacht dat zij samen met culturele instellingen bespreken welk aanbod passend is bij de visie en doelen van de school, bij de leerlingpopulatie en in welk opzicht het bij kan dragen aan, of zelfs deel kan uitmaken van, een doorlopende leerlijn. Bij de ontwikkeling en uitvoering van Kunstzinnige oriëntatie werken groepsleerkrachten en kunstenaars c.q. medewerkers van culturele instellingen nauw samen.

9. Investeren in materiële randvoorwaarden

Op basis van haar visie en beleid heeft de school duidelijke en doordachte keuzes gemaakt op het gebied van financiën. De financiële middelen die de school in de prestatiebox krijgt voor cultuureducatie worden doelmatig besteed. Er zijn voldoende materialen en geschikte ruimtes om de doelen te behalen. Hoewel scholen niet veel directe invloed hebben op de huisvesting, komt het de kwaliteit van Kunstzinnige oriëntatie ten goede wanneer de school kan beschikken over voldoende geschikte ruimtes (handenarbeidlokaal, muzieklokaal, aula met podium). Die zijn niet altijd in het gebouw van de school beschikbaar. Het pleit dan voor de school wanneer zij zich inspant om geschikte ruimtes in de omgeving te vinden.

Resultaten

De kerndoelen bieden de scholen veel vrijheid en er zijn geen landelijke normen, referentieniveaus of gestandaardiseerde toetsen ontwikkeld voor het leergebied Kunstzinnige oriëntatie. Het is bekend dat scholen nog niet gewend zijn aan het geven van een beoordeling aan leerlingen op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie. Voor zover zij dat doen, betreft het veelal werkhouding,

motivatie en plezier in leren. Om te kunnen beoordelen welke competenties leerlingen hebben verworven voor de kunstdisciplines en cultureel erfgoed, vormt een beoordelingssystematiek, zoals onder Proceskenmerken beschreven, een voorwaarde.

Leerlingen dienen te beschikken over de competenties op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie zoals verwoord onder 'Aanbod'. Dat zij hierover beschikken moet blijken hun werk, dat zowel de opgeleverde tussen- en eindproducten omvat als het proces dat de leerlingen hebben doorlopen. De wijze waarop de school dit werk (proces en producten) documenteert, is een keuze van de school die voortvloeit uit visie en doelen van de school.

Algemene voorwaarden

Een kenmerk van kwaliteit van het onderwijs in het algemeen is de mate waarin een school bewuste en beredeneerde keuzes maakt, deze regelmatig checkt op basis van resultaten en eventueel bijstelt, mochten evaluaties daar aanleiding toe geven. Met andere woorden: beschikt een school over een kwaliteitszorgsysteem? Dat geldt dus ook voor het leergebied Kunstzinnige oriëntatie.

Door daarnaast rekening te houden met ontwikkelingen die in het denken over en de praktijk van de kunsten en cultureel erfgoed plaatsvinden, blijven criteria en normen in beweging. Maar ook het omgekeerde is geldig: doordat opvattingen over wat goed onderwijs is, in de loop der tijd evolueren en doelen van onderwijs regelmatig worden bijgesteld, zal ook steeds gekeken moeten worden wat dit betekent voor een specifiek leergebied. Dat is een taak van de overheid, van leerplan- en methodenontwikkelaars en van de scholen.

4. Aanbevelingen

Omdat dit de eerste keer is dat een kwaliteitskader Kunstzinnige oriëntatie voor de inspectie wordt ontwikkeld, willen we ook graag suggesties doen voor de verdere uitwerking van dit kader.

We adviseren de inspectie om een tweesporenbeleid te hanteren bij de verdere uitwerking van dit kader. Allereerst kan een 'checklist' worden samengesteld voor de school: hoe staat het met visie en doelen, aanbod, gebruik methodes, doorlopende leerlijn, deskundigheid leerkrachten, samenwerking culturele partners, gebruik van beoordelingsinstrumenten. Samen met de school wordt de checklist ingevuld en vindt een gesprek plaats over de antwoorden en de achtergronden daarbij. Van belang is dat scholen / leerkrachten kunnen aangeven waaruit blijkt dat Kunstzinnige oriëntatie aansluit bij de achtergrond en ontwikkeling van de leerlingen; waaruit blijkt dat de leerkrachten deskundig zijn; waaruit blijkt dat er een doorlopende leerlijn is; waaruit blijkt dat er wordt samengewerkt met de culturele omgeving etc. De inspectie kan de school daarbij vragen naar de achtergrond van de keuzes die zij heeft gemaakt en naar een verantwoording van deze keuzes. Daarnaast willen we ervoor pleiten om, op basis van het kader, een 'nulmeting' per school uit te voeren en de resultaten daarvan met de school te bespreken.

Op grond van feedback door de scholen kan geleidelijk worden toegewerkt naar een nadere invulling van de kwaliteitscriteria en -normen.

Door op deze wijze te werken, ontwikkelen inspecteurs expertise op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie en kunnen de kwaliteitscriteria gaandeweg geconcretiseerd worden.

Daarnaast adviseren we om de inspecteurs te scholen op het gebied van beleid en praktijk van Kunstzinnige oriëntatie. Basiskennis over het leergebied in het algemeen en de verschillende disciplines in het bijzonder zijn noodzakelijk om te kunnen werken met dit kwaliteitskader.

Bijlage

Bronnen

Er zijn verschillende bronnen voor de inhoudelijke afbakening en de kwaliteit van kunstzinnige oriëntatie:

1. De kerndoelen basisonderwijs
2. Het SLO leerplankader Kunstzinnige oriëntatie
3. Methoden voor Kunstzinnige oriëntatie
4. De monitor cultuureducatie/-onderwijs die sinds 2005/2006 wordt uitgevoerd.
5. De PABO kennisbasis
6. De verkenning naar het begrip kwaliteit in Kunstzinnige oriëntatie van de LKCA
7. Literatuur op het gebied van kwaliteit van kunstonderwijs in het basisonderwijs (theorie en onderzoek)

Hieronder geven we een kort overzicht van de informatie uit de bronnen die in meer of mindere mate benut zijn bij het opstellen van het kwaliteitskader voor Kunstzinnige oriëntatie.

1. De kerndoelen

In het kerndoelenboekje (2006)¹⁵ zijn de volgende kerndoelen voor Kunstzinnige oriëntatie benoemd.

- Kerndoel 54: De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
- Kerndoel 55: De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
- Kerndoel 56: De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

2. Het SLO leerplankader Kunstzinnige oriëntatie

De SLO heeft een leerplankader Kunstzinnige oriëntatie ontwikkeld (SLO, 2014)¹⁶ met eindcompetenties per kunstdiscipline en per leeftijdscategorie die een concretere invulling kunnen geven aan het leerproces op de basisschool. Er zijn acht uitgangspunten geformuleerd:

1. Alle kunstzinnige vakdisciplines binnen het leergebied Kunstzinnige oriëntatie kennen aspecten van de volgende vaardigheden: produceren en/of reproduceren, receptie en reflectie.
2. De kunstzinnige vakdisciplines kennen alle aspecten van het (cyclische) creatieve proces. De vaardigheid reflecteren heeft een relatie met elke fase in dit proces.
3. De belevingswereld van de leerling staat centraal bij de ontwikkeling van kennis en vaardigheden.
4. De inhouden van de kunstzinnige vakdisciplines van het leergebied Kunstzinnige oriëntatie worden, waar mogelijk, in samenhang met elkaar en met andere leergebieden aangeboden.
5. Er is sprake van betekenisvol leren en divergente opdrachten.
6. Het leren vindt zowel binnen- als buitenschools plaats.
7. Het leren vindt plaats in onderlinge communicatie en in samenwerking tussen leerlingen.
8. Er is sprake van een procesgerichte didactiek.

In 2014 heeft de SLO ook een leerplankader cultuuronderwijs gepubliceerd: *Cultuur in de spiegel in de praktijk* (2014)¹⁷. Dit is de praktische uitwerking van een wetenschappelijke verkenning door de Vakgroep Cultuur en cognitie van de Rijksuniversiteit Groningen onder leiding van prof. dr. Barend van Heusden. Cultuuronderwijs in dit leerplankader is een veel breder concept, waar alle

¹⁵ Ministerie van OCW (2006). *Het kerndoelenboekje*, Den Haag: OCW.

¹⁶ Zie: <http://kunstzinnigeorientatie.slo.nl/>.

¹⁷ Hoeven, M. van der, Sluijsmans, L., Vorle R. van de, Heusden, B. van (red). (2014). *Cultuur in de spiegel in de praktijk. Een leerplankader voor cultuuronderwijs*. Enschede: SLO; Groningen RUG.

leergebieden een plaats in hebben. Cultuuronderwijs richt zich namelijk op de reflectie op alles wat de mens in de loop der eeuwen aan ideeën en inzichten heeft ontwikkeld en vormgegeven in wetenschap, kunst en maatschappelijke instituties. In dit leerplankader is voor verschillende leeftijdsgroepen aangegeven wat aangeboden zou kunnen worden en is voorbeeldmatig uitgewerkt hoe cultuuronderwijs er dan uit zou kunnen zien.

Daarnaast is de SLO bezig met een advies over de 21ste eeuwse vaardigheden. Het betreffen 'generieke vaardigheden en daaraan te koppelen kennis, inzicht en houdingen die nodig zijn om te kunnen functioneren in en bij te dragen aan de kennissamenleving' (Thijs, Fisser & Van der Hoeven, 2014)¹⁸. Hierin komen de volgende vaardigheden aan de orde:

- Creativiteit: het bedenken van nieuwe ideeën en deze kunnen uitwerken en analyseren.
- Kritisch denken: het kunnen formuleren van een eigen, onderbouwde visie of mening.
- Probleemoplosvaardigheden: het (h)erkennen van een probleem en tot een plan kunnen komen om het probleem op te lossen.
- Communiceren: het effectief en efficiënt overbrengen en ontvangen van een boodschap.
- Samenwerken: het gezamenlijk realiseren van een doel en anderen daarbij kunnen aanvullen en ondersteunen.
- Digitale geletterdheid: het effectief, efficiënt en verantwoord gebruiken van ICT, waarbij digitale geletterdheid een combinatie is van basiskennis ICT, mediawijsheid en informatievaardigheden.
- Sociale en culturele vaardigheden: het effectief kunnen leren, werken en leven met mensen met verschillende etnische, culturele en sociale achtergronden.
- Zelfregulering: het kunnen realiseren van doelgericht en passend gedrag.

Deze vaardigheden zijn gekoppeld aan de Kunstzinnige oriëntatie omdat de SLO de vaardigheden bewust wil koppelen aan bestaande vak- en vormingsgebieden en niet apart wil positioneren in het curriculum. De SLO heeft als uitgangspunt gekozen voor een sociaal-constructivistische visie op onderwijs, waarbij actief, authentiek en betekenisvol leren in samenwerking met anderen centraal staat. Daarmee wordt het logisch dat er gestreefd wordt naar samenhang tussen de vakdisciplines en waar mogelijk ook met andere leergebieden.

3. Methoden voor Kunstzinnige oriëntatie

Er bestaan verschillende methoden voor kunstzinnige oriëntatie.

Op het leermiddelenplein van de SLO worden bij Kunstzinnige oriëntatie 9 integrale methoden genoemd. Dit zijn: Themaplein, Alles-in-1, Piramide, Miromax – basismappen muzische vorming, Jeelo- je eigen leeromgeving, Het Kunstkabinet, Laat maar zien – lesmethode, Kaleidoscoop, Moet je doen – expressie voor de basisschool.

Voor specifieke disciplines zijn soms wel meer methoden beschikbaar, bijvoorbeeld voor drama (13, inclusief dubbeltellingen), muziek (22) en tekenen (13).

Hagenaars (2014, p. 17)¹⁹ geeft aan dat veel genoemde methodes voor muziek zijn 'Meer met muziek', 'Moet je doen, Muziek' en 'Muziek en Meer'. Voor beeldend betreft het 'Laat maar zien, beeldend', 'Moet je doen, Beeldende Vorming' en 'Tijdsbeeld'.

Inmiddels is curriculum design, waarbij leerkrachten zelf lessen maken ook sterk in ontwikkeling. Op het leermiddelenplein is hier zelfs een knop voor gemaakt, naast de leermiddelen en methodes. Leerkrachten stellen dan vaak zelf lessen samen op basis van een lesmethoden en materiaal dat zij op internet aantreffen.

Door de SLO is geen leermiddelenanalyse gedaan op het gebied van kunstzinnige oriëntatie.

¹⁸ Thijs, A., Fisser, P., Hoeven, M. van der (2014). *Digitale geletterdheid en 21e eeuwse vaardigheden in het funderend onderwijs: een conceptueel kader*, Enschede: SLO.

¹⁹ CONCEPT Hagenaars, P. (2014). *Kwaliteitskader kunstzinnige oriëntatie. Onderzoek naar de kwaliteit kunstzinnige oriëntatie*, Utrecht: LKCA.

In de eerder genoemde monitor cultuureducatie zijn ook vragen opgenomen naar het gebruik van en de meest gebruikte methoden voor de verschillende vakken.

Uit onderzoek is bekend dat leerkrachten maar op een beperkte wijze gebruik maken van de leermiddelen.

4. De monitor cultuureducatie/-onderwijs

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap voert sinds 1996 het project Cultuur en School uit. In eerste instantie is intensief gewerkt aan de versterking van cultuureducatie in vooral het voortgezet onderwijs, naast het beroepsonderwijs en de volwasseneducatie. Het vak CKV werd ingevoerd, de cultuurvouchers (inmiddels de cultuurkaart) werden geïntroduceerd en er kwamen cultuurprofiel scholen. Vanaf 2005 richtte de aandacht van het beleid zich ook op het primair onderwijs en op de lerarenopleiding basisonderwijs. Het ministerie stimuleert vanaf 2004 cultuureducatie in het basisonderwijs door middel van de regeling Versterking Cultuureducatie in het Primair Onderwijs. Scholen krijgen 10,90 euro per leerling waarmee zij een visie op cultuureducatie kunnen ontwikkelen en kunnen vertalen in een -meerjarig en structureel - programma van activiteiten op het gebied van cultuur en erfgoed. Samenwerking met culturele instellingen, andere scholen, gemeente en provincie speelt daarbij een essentiële rol.

De middelen voor cultuureducatie maken al enige jaren onderdeel van de prestatiebox.

Tegelijkertijd met het programma Cultuur & School startte het ministerie van OCW een monitor cultuureducatie (PO en VO). In eerste instantie was dit instrument bedoeld als beleidsevaluatie, maar gaandeweg werd het een monitor die breder de stand van zaken in het onderwijs wilde volgen. Er is, eerst voor het voortgezet onderwijs en later voor het primair onderwijs, een verankeringsmaat ontwikkeld die gebruikt is om de voortgang te meten over een aantal kwaliteitscriteria voor cultuureducatie in het onderwijs. Een belangrijk kwaliteitscriterium vormde de mate van borging. Het verankeringsinstrument bestaat uit acht indicatoren (vragen uit de vragenlijst) en is oorspronkelijk voor de monitor voortgezet onderwijs ontwikkeld. Het is in vijf achtereenvolgende jaren gebruikt bij de analyse van de gegevens voor het voortgezet onderwijs. Het is ontleend aan de kwaliteitscriteria die opgesteld zijn voor cultuurprofiel scholen²⁰ en met behulp van een factoranalyse is vastgesteld dat er inderdaad sprake is van een set samenhangende items. Vanaf de vorige monitor PO in 2009 werkt ook de monitor voor het primair onderwijs met deze verankeringsmaat.²¹ In de laatste monitor is aan de hand van zes vragen vastgesteld of de school cultuureducatie wel of niet verankerd heeft. De criteria hierbij zijn streng. Bij ja/nee-vragen moet het antwoord 'ja' zijn, bij meerkeuzevragen moet iets 'in grote mate' gerealiseerd zijn of als 'goed' beoordeeld worden om te kunnen spreken van verankering. De indicatoren zijn vooral randvoorwaarden en kenmerken van het aanbod:

1. Cultuurcoördinator
Verankerd als op school een cultuurcoördinator aanwezig is.
2. Vastgelegde visie
Verankerd als scholen een visie op cultuureducatie hebben die is vastgelegd in het schoolplan, de schoolgids of in een apart cultuurbeleidsplan.
3. Structurele samenwerking
Verankerd als scholen met in ieder geval één partner gezamenlijk één of meerdere activiteiten ontwikkelen.
4. Evaluatie
Verankerd als cultuureducatie geëvalueerd wordt.
5. Structurele financiën
Verankerd als cultuureducatie als aparte post is opgenomen in de begroting van de school.

²⁰ KPC en Oberon (2005).

²¹ Oomen, C. e.a. (2009). Cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs. Utrecht: Oberon/Sardes.

6. Breed draagvlak

Verankerd als het draagvlak zowel bij directie als bij groepsleerkrachten hoog is.

In de oorspronkelijke verankeringsmaat werd ook naar samenhang in het programma cultuureducatie en deskundigheid van groepsleerkrachten op het gebied van cultuureducatie gevraagd. Deze twee indicatoren zijn dit jaar uit de verankeringsmaat weggelaten, omdat de vraagstelling dermate is aangescherpt en specifiek is geformuleerd, dat vergelijking met vorige edities van de cultuurmonitor niet meer zuiver is.

5. De PABO kennisbases

Het rapport Een goede basis (2012)²² biedt een overzicht van de kennisbases voor verschillende vak- en vormingsgebieden op de PABO. In het rapport worden voor Kunstzinnige oriëntatie drie kennisbases onderscheiden, namelijk muziek, drama & dans en beeldend. Iedere kennisbasis geeft vrij specifiek aan wat de (PABO)student zou moeten kunnen op het gebied van kunstzinnige oriëntatie. Hierbij is een onderscheid gemaakt naar een algemeen deel en een profieldeel.

Het algemene deel en het profieldeel zijn steeds weer verdeeld in vier categorieën, namelijk: algemeen, structuur van het vak, het vak en de leerlijnen, de samenhang met andere vakken.

De aanwijzingen voor de student die zijn opgenomen, hebben enerzijds een kennis karakter (de student weet, ...), maar gaat verder hoofdzakelijk over aanwijzingen die betrekking hebben op het tot stand brengen van beredeneerd aanbod (relaties kunnen leggen, ...).

De verschillende kunstzinnige vak- en vormingsgebieden geven alle drie aan hoe de inhoud van het vak is gestructureerd en welke onderwerpen in ieder geval aan bod zouden moeten komen.

Voor muziek baseert men zich op het Klank-vorm-betekenis model.

De domeinen zijn: zingen, spelen (op instrumenten), luisteren (naar muziek), componeren en improviseren, bewegen en muziek, en lezen/noteren/vastleggen.

De domeinen zijn verbonden met de muzikale ontwikkeling van kinderen, met de leerstof, met elkaar en met de kunstzinnig gehanteerde begrippen: productie, reproductie, receptie en reflectie. (HBO, 2012, p. 46/47).

Dans en drama baseren zich op het model materie-vorm-betekenis.

- Materie: gaat over de uitdrukkingsmogelijkheden van het lichaam, zoals houding, beweging, mimiek, stem en het verkennen van de basis spelelementen: wie, wat, waarom, waar en wanneer.
- Vorm: verwijst naar de dramatische lijn (spanningsopbouw) en uitdrukkingsvormen zoals speltechnieken en spelstijlen om kleur te geven aan een boodschap.
- Betekenis: richt zich op vormgeven in drama aan de persoonlijke verbinding met een onderwerp of thema waardoor zeggingskracht ontstaat. (HBO, 2012, p.52)

Beeldend onderwijs op de pabo kent de volgende domeinen: tweedimensionaal, driedimensionaal en vierdimensionaal. We onderscheiden tekenen (2D), handvaardigheid (3D) en media waarin de factor tijd een rol speelt, zoals video (4D).

De kennisbasis van beeldend onderwijs maakt voor de beschrijving van de inhoud gebruik van een 'cirkelmodel' met productcomponenten Betekenis, Vorm en Materiaal en procescomponenten Beschouwen, Onderzoeken en Werkwijze. De afstemming tussen de componenten vindt plaats in momenten van Reflectie, gedurende het gehele vormgevingsproces (Onna 2008)²³. (HBO, 2012, p. 57).

²² HBO-raad (2012). *Een goede basis, Advies van de Commissie Kennisbasis PABO*, Den Haag: HBO-raad.

²³ Onna, J. van en Jacobse, A. (2008). *Laat maar zien*, Groningen/Houten: Noordhoff.

6. De verkenning naar het begrip kwaliteit in Kunstzinnige oriëntatie van de LKCA

Het LKCA doet momenteel een verkenning naar het begrip kwaliteit in Kunstzinnige oriëntatie (Hagenaars, 2014)²⁴. Het kwaliteitskader moet een aanduiding van kwaliteit formuleren op drie terreinen:

1. Voor door leerlingen te bereiken resultaten: in de betekenis van bij leerlingen vast te stellen vaardigheden, kennis, houdingen, werkstukken of nog andere.
2. Voor het onderwijsaanbod: de inhoud van wat een school de leerlingen wil leren.
3. Voor het onderwijsproces: de wijze waarop de school dat aan de leerlingen wil overdragen. LKCA zocht op elk van deze gebieden naar indicatoren voor kwaliteit. Zij hebben gebruik gemaakt van dezelfde bronnen als die gebruikt zijn voor het onderhavige kwaliteitskader (kerndoelen, leerplankader, kennisbases, methoden, leerplan VONCK etc.). Er worden vijf factoren voor een kwaliteitskader Kunstzinnige oriëntatie onderscheiden, namelijk:

1. Gelegenheid om te leren
2. Onderwijstijd
3. Opbrengstgerichtheid
4. Ouderbetrokkenheid en schoolomgeving
5. School- klasklimaat

Vervolgens zijn de kwaliteitsindicatoren uitgewerkt naar input, proces en output en school/leerkracht/leerling in zogenaamde draaitabellen. Dit leidt tot een ruime opsomming van indicatoren.

7. Literatuur op het gebied van kwaliteit van kunstonderwijs in het basisonderwijs (theorie en onderzoek)

Bamford (2007) maakt een onderscheid in kwaliteitskenmerken van 'structuur' en 'methode'. Structuur valt deels onder randvoorwaarden, methode valt grotendeels onder aanbod en leerproces. Belangrijke structuurkenmerken zijn o.a. actieve en langdurige samenwerking met creatieve mensen en buitenschoolse organisaties, toegankelijkheid voor alle kinderen, flexibele organisatie, voortdurende professionalisering en aandacht voor systematische evaluatie. Belangrijke methodische kenmerken zijn onder andere: actieve kunsteducatie (dus zelf doen) als uitgangspunt, uitmondend in presentaties of voorstellingen, projectmatige aanpak, teamwork en samenwerking. Verder is het belangrijk dat het cultuureducatieve programma aandacht besteedt aan kritische reflectie, dat het discussie en uitwisseling van denkbeelden bevordert, dat het kinderen eigenaar maakt van hun creatieve proces en hen ruimte laat om fouten te maken. Eigenaar maken van creatieve proces komt ook naar voren in concepten als ontwikkelingsgerichte zelfbeoordeling en authentieke kunsteducatie.

Harland (2008) benadert de kwaliteit van kunsteducatie inhoudelijk. (Valt dus in aanbod en leerprocessen). Volgens hem kenmerkt kwalitatief goed kunsteducatie zich door een evenwicht tussen het aanbrenge van kennis van en (technisch ambachtelijke) vaardigheden in de verschillende kunstdisciplines, het ontwikkelen van creatieve en denkvaardigheden en ten derde het onderzoeken en kunnen uitdrukken van de betekenis in kunst of door middel van kunst. Hij constateerde dat in GB bijvoorbeeld het muziekonderwijs vooral aandacht aan technische vaardigheden besteedde.

De kwaliteitscriteria van Quality of qualities (Seidel e.a.) betreffen I Doelen; II De vier 'lenzen'; III De vier fundamentele vragen zijn:

I. Er worden zeven belangrijke doelstellingen genoemd die kenmerkend zijn voor kwalitatief goede kunsteducatie:

- Foster broad dispositions and skills, especially the capacity to think creatively and the capacity to make connections.

²⁴ CONCEPT Hagenaars, P. (2014). *Kwaliteitskader kunstzinnige oriëntatie. Onderzoek naar de kwaliteit kunstzinnige oriëntatie*, Utrecht: LKCA.

- Teach artistic skills and techniques without making them primary.
- Develop aesthetic awareness.
- Provide ways of pursuing understanding of the world.
- Help students engage with community, civic, and social issues.
- Provide a venue for students to express themselves.
- Help students develop as individuals.

II. De kwaliteitscriteria zoals bekeken door vier 'lenzen'

As we pored over the list looking for patterns and themes, it gradually became clear that one helpful way to make sense of these various elements was to look at the list in its entirety through different lenses, with each lens capturing a specific facet, or dimension, of the list as a whole. Four lenses emerged as most useful: *student learning*, *pedagogy*, *community dynamics*, and *environment*.

Student learning has the positive attributes of the following elements:

- Engagement
- Purposeful experiences creating or engaging with works of art
- Emotional openness and honesty
- Experimentation, exploration, and inquiry
- Ownership

Pedagogy/arts teaching:

- Authenticity (authentic arts learning looks like artists and arts professionals doing what they do in their work (as opposed to students doing "school art").
- Modeling artistic processes, inquiry, and habits
- Participation in the learning experience
- Making learning relevant and connected to prior knowledge
- Intentionality, flexibility, and transparency

Community

- Respect and trust among all participants, along with a belief in student capacities
- Open communication
- Collaboration

Environment

- Functional and aesthetic space and materials
- The arts occupy a central place in the physical environment
- Sufficient time for authentic artistic work

III

What was clear in all strands of the study is that everyone grapples with these four questions:

- *Who* should teach the arts?
- *Where* should the arts be taught?
- *What* should be taught and *how*?
- How should arts learning be *assessed*?

In the context of particular arts programs, answers to these questions and the establishment of basic purposes are essential elements of the identity of that program. As discussed in the previous section, visions of quality evolve in relation to the purposes and values adopted by a program.

In het Nederlandse project Critical friends (2008) gericht op kwaliteit van cultuureducatie in het primair onderwijs kwam men op basis van gesprekken tot een aantal begrippen en bouwstenen voor scholen en culturele instellingen. Voor scholen zijn dat visie, structurele plaats in

lesprogramma, professionaliteit en authenticiteit van de leerkracht, aansluiting bij culturele potentie kinderen, draagvlak en systematische reflectie.

Colofon

Titel: Kader 'Kwaliteit Kunstzinnige oriëntatie primair onderwijs'

Auteurs: Folkert Haanstra, Barend van Heusden Karin Hoogeveen en Diederik Schönau

Project: Ontwikkelen kwaliteitskader kunstzinnige oriëntatie

Sardes projectnummer: TR1175

Oprichtgever: Ministerie van OCW

Datum: november 2014